

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

**АРХІТЕКТУРА.
МІСТОБУДУВАННЯ.**

Науковий журнал

Випуск №2
Заснований у 2011

Полтава
2012

УДК 711.11; 711.112

Архітектура. Містобудування: Наук. журнал / Відпов. ред. В.А. Ніколаєнко. – П., ПолтНТУ, 2012. – Вип. 2. – 115 с. Українською та російською мовами.

В журналі висвітлюються актуальні проблеми досліджень в галузі архітектури та містобудування, теорії та історії архітектури, реставрації пам'яток архітектури. Розрахований на працівників науково-дослідних і проектних організацій, викладачів та аспірантів вищих навчальних закладів.

Архитектура. Градостроительство: науч. журнал / Ответ. ред. В.А. Николаенко. – П., ПолтНТУ, 2012. – вып. 2. – 115 с. На украинском и русском языках.

В журнале освещаются актуальные проблемы исследований в области архитектуры и градостроительства, теории и истории архитектуры, реставрации памятников архитектуры. Рассчитан на работников научно-исследовательских и проектных организаций, преподавателей и аспирантов высших учебных заведений.

The book highlights the urgent problems of research in the field of architecture and city planning, theory and history of architecture, restoration of architectural monuments.

Designed for employees of scientific research and design organizations, teaching staff and graduate students of higher educational institutions.

Відповідальний редактор –
доктор архітектури, професор
В.А. Ніколаєнко.

Editor-in-Chief –
Doctor of Architecture, Professor
V.A.Nikolaenko

Редакційна колегія:

Editorial board:

Бенаї Х.А., доктор архітектури;
Вадимов В.М., доктор архітектури;
Габрель М.М., доктор технічних наук;
Дьомін М.М., доктор архітектури;
Кльошніченко Е.Е., доктор технічних наук;
Крижанівська Н.Я., доктор архітектури;
Лаврик Г. І., доктор архітектури;
Мироненко В.П., доктор архітектури;
Нагасва З.С., доктор архітектури;
Проскураков В.І., доктор архітектури;
Сазонова Ю.Ф., кандидат архітектури
(відповідальний секретар);
Семко О.В., доктор технічних наук;
Слепцов О.С., доктор архітектури;
Стороженко Л.І., доктор технічних наук;
Тимохін В.О., доктор архітектури;
Шулик В.В., доктор архітектури.

Benayi H. A., Doctor of Science in Architecture;
Vadimov V.M., Doctor of Science in Architecture;
Gabrel M.M., Doctor of Science in Technical Sciences;
Dyomin M.M., Doctor of Science in Architecture;
Klyushnichenko E.E., Doctor of Science in Technical Sciences;
Kryzhahivska N.Y., Doctor of Science in Architecture;
Lavryk G.I., Doctor of Science in Architecture;
Myronenko V.P., Doctor of Science in Architecture;
Nagayeva Z.S., Doctor of Science in Architecture;
Proscuryakov V.I. Doctor of Science in Architecture;
Sazonova Y.F., Philosophy Doctor in Architecture
(Assistant Editor);
Semko O.V., Doctor of Science in Technical Sciences;
Sleptsov O.S., Doctor of Science in Architecture;
Storozhenko L.I., Doctor of Science in Technical Sciences;
Tymohin V.O., Doctor of Science in Architecture;
Shulyk V.V., Doctor of Science in Architecture.

Рекомендовано до видання вченою радою Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (протокол №6 від 31.01.2012 р.)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 18162-6962Р від 19.05.2011 р.*

ISBN 978-966-616-100-3

© ПолтНТУ, 2012

ХУДОЖНЯ КОМПОЗИЦІЯ ТКАНИН У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЛТАВЩИНИ XVI – XIX СТ.

© Перець О.О., 2012

Анотація. *Аналізуючи особливості розвитку композиційних принципів оздоблення тканин Полтавщини XVI - XIX ст., автор виокремлює принципи, на які слід спиратися при формуванні художніх елементів сучасного українського предметно-просторового середовища.*

Ключові слова: предметно-просторове середовище, художній елемент середовища, художня композиція текстильних виробів.

Аннотація. *Художественная композиция тканей в контексте традиционной среды Полтавщины. Анализируя особенности развития композиционных принципов декорирования тканей на Полтавщине в XVI – XIX вв., автор выделяет принципы, которые должны лечь в основу создания художественных элементов современной украинской предметно-пространственной среды.*

Ключевые слова: предметно-пространственная среда, художественный элемент среды, художественная композиция текстильных изделий.

Постановка проблеми. Формування сучасного предметно-просторового середовища українських регіонів робить актуальним дослідження генези та розвитку традиційних митецьких форм, які притаманні землям з яскраво висловленими етнографічними особливостями, і повинні використовуватися у наш час, як художньо-естетичний матеріал для опрацювання художнього елементу середовища – необхідної і органічної складової українського середовища, яке створюється на засадах гуманізму.

У ткацтві Полтавщини XVI – XIX ст. були опрацьовані композиційні принципи, які мали важливе значення для складання національного предметно-просторового середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами реалізується тим фактом, що праця доповнює науково-методичні розробки, які виконуються на кафедрі образотворчого мистецтва ПНТУ імені Юрія Кондратюка під керівництвом професора Ніколаєнка В.А., дослідження виконане у межах загального тематичного спрямування.

У якості інформаційних та теоретично-методичних джерел треба виокремити кілька наукових публікацій, які мають своєрідне вихідне значення для даного дослідження. Актуальними для даної роботи є праці А.В. Іконнікова, М.С. Кагана [5] по проблемам естетичної організації міського середовища, морфології об'єкту та його естетичній цінності у системі предметно-просторового середовища.

Дані публікації надають цінний науково-практичний матеріал по складанню методик естетичної організації середовища, але у них не аналізуються проблеми, пов'язані із формуванням та введенням традиційного художнього компоненту у сучасне українське предметно-просторове середовище.

Важливим науково-теоретичним підґрунтям цього дослідження стали праці П.Н. Мусієнко [2], І.В. Гургула [3], Є.А. Антоновича, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є., Станкевича [1], Селівачова [4], у яких концептуально, у контексті загальноукраїнських художніх традицій розглядається розвиток українського ткацтва та прийомів композиційної організації текстильних виробів XVI – XIX ст.

Але у даних працях дослідники не зосереджуються на проблемах естетичної організації українського предметно-просторового середовища та впливу на нього художньої композиції текстильних виробів Полтавщини XVI – XIX ст. зокрема.

Метою даної роботи є визначення традиційних, національних принципів художньої композиції тканих виробів, на які слід спиратися при формуванні художніх елементів сучасного українського предметно-просторового середовища (на прикладі ткацтва Полтавщини).

Основні результати. Більшість типів народних тканин одягового та інтер'єрного призначення були відомі в Україні вже у XVI ст., ткали: полотно, рушники, пояси, рядна, ліжники, запаски тощо. Традиційна культура ткацтва, яка ґрунтувалася на максимальному використанні естетичних можливостей пряжі та саморобного інструментарію вкупі з індивідуальною обдарованістю майстра, дозволяла виконувати різноманітні художньо виразні тканини [4, с. 30].

Незалежно від способу ткання всі орнаментальні композиції будуються на ритмі біжучих ліній і являють собою широкі та вузькі смуги гладких або узористих пасм, які укладені у певній черговості. Таким чином розмаїтість орнаментальних варіацій зумовлюється різними співвідношеннями та пропорціями у розташуванні кольорових ліній, смуг та плям. Колористичне рішення ґрунтується на зведенні кількох барв та відтінків до одного панівного тону [3, с. 64, 65].

На декоративність тканини в значній мірі впливає техніка ткання. Серед найпоширеніших технік ткання: просте полотняне переплетення, перебірне (перетик, ткання під одну або дві дошки, «забирання», «вибором», «на драбинку» тощо), чиновате, килимове, закладне, петельчасте та інші. Поєднання технік збагачує композицію тканин, вносячи структурно-пластичні акценти. Рівномірне, гладке сплетіння створює спокійну ритмічність; різні види чиноватої та перебірної технік ткання геометризують візерунок та забезпечують структурну і стилістичну цілісність орнаментованій композиції тканого виробу. Технологічні і конструктивні особливості виступають орнаментально-декоративними прийомами, зумовлюючи максимальний естетичний ефект мінімумом художніх засобів. Таким чином найпростіші тканини мають виразний естетичний характер, який створюють плетіння, цупкість та забарвлення ниток [4, с. 30].

У чиноватих (ремізо-човникового, скісного плетіння) тканинах дрібні фігурні орнаментальні мотиви, рельєфніше, часто й графічно, виступають над основою і, за рахунок світлотіньових переливів, створюється декоративний ефект мерехтіння від блискучих контурів орнаменту, який вкриває тканину. У техніці чиноватого ткання вироблялися вовняні та полотняні одягові (запаски, опинки, пояси, хустки), інтер'єрні та господарчі тканини. На Полтавщині, як для частини Центрально-Східної Європи, є характерним поширення типу візерункового чиноватого ткання скатертин, ряден і рушників, яке відоме під місцевою назвою «борисовка», композиція виробу утворювалася суцільним рапортним узором із мережі лінійних, округлих та прямокутних елементів [4, с. 34; 3, с. 64].

Ручне перебірне ткання було найпоширенішим серед усіх технік узорного ткання. Воно дає пластичні узорні, подібні до плоскої різьби, укладеної чітким рельєфом, який завжди гармонійно поєднується із тлом тканини, надаючи їй оригінальної фактури. Композиція тканини підкоряється чіткій системі розміщення орнаментальних смуг, завдяки яким робляться основні акценти залежно від призначення виробу (скатертина, рушник, наволочка тощо) – на обох краях, з одного краю, в центрі, а також, смуги орнаментів можуть ритмічно заповнювати всю поверхню тканин, чергуючись із гладкотканими смугами. Орнамент в тканинах переважно геометричний, де основні мотиви – ромби, прямокутники, зубці, розети. Композиційна довершеність досягається завдяки гармонійному співвідношенню пластичного перебірного декору із розмірами та призначенням тканини і вмілому поєднанню фактурних та орнаментально-колористичних ефектів [1, с. 111; 3, с. 64, 65].

З кінця XVIII ст. великими осередками перебірного ткацтва стали Полтава, Зіньків, Гадяч і Сорочинці. Поширюється сюжетно-орнаментальне ткання, особливої популярності у народному середовищі набувають тканини кралевецького типу, які походять від ткацького промислу, заснованого в XV столітті [2, с. 269]. Жодна родина не обходилася без святкових та буденних скатертей і рушників, тканих хусток і жіночих запасок із цих тканин.

Значне місце в убранні українського внутрішнього середовища займали й кралевецькі рушники, які за призначенням поділяються на буденні ужиткові й настінні декоративні. Білі буденні рушники оздоблювали тільки смугами по краях. Святкові декоративні рушники були надзвичайно різноманітні за мотивами орнаментів і за технікою ткання, а їх композиції відзначаються монументальністю та червоно-багряно-білою гамою [2, с. 270].

Крупномасштабні декоративні мотиви, які симетрично, з підкресленням ритмів, розміщувалися по всій довжині три-чотириметрового полотнища, походять від тотемних зображень давніх слов'ян. В орнаментиці кралевецьких рушників відображувався навколишній світ і явища природи у фантастичних художніх образах. Звичайними тут були найдавніші прості орнаменти: кола («круги»), розетки, зірки, ромби, квадрати, трикутники й широкі кольорові смуги, подані в різноманітних композиціях. У давнину ці мотиви пов'язували з культом сонця. Ткалися «півники» – вісники ранку, а з ним і сонця, та «качечки», що символізували весняну повінь і літо. Образ жінки – матері-землі втілювали в образі богині Березині, яку зображували з піднятими вгору руками. Давній образ дерева життя представлений у вигляді гілочки з квітами або овочами. Улюбленими були мотиви «журавля», ламаної лінії, «рожі» чи «троянди» – восьмикінцевої розетки, «орликів», «шуляків», «квітки з лучкою», тобто стеблини з симетрично розміщеними гілочками й листям. Кінці гілочок оздоблювали квітками, схожими на тюльпани. Одним із найскладніших орнаментальних мотивів були «монастирки» – стилізовані зображення трибанної церкви. В XIX столітті серед народних мотивів з'явилися й зображення геральдичних двоголових коронованих орлів.

Художня композиція кралевецького рушника відзначається не так різноманітністю візерунків, як багатством варіантів їх структурування. Серед композицій можна визначити кілька найтипівіших. У давніх рушниках переважало червоне чи темно-червоне тло. Вони були оздоблені широкими поперечними смугами орнаменту з сюжетними акцентами типу медальйонів по краях рушника. Крізь білі ажурні візерунки червона тканина ніби просвічувалася. Медальйони – квадрат чи прямокутник, заповнювали ламаною лінією, розміщеною в кілька рядків. Поширеними були й рушники зі тлом, густо затканим потрійними поперечними смугами, поміж якими розміщували ряди восьмипелюсткових розеток, ромбів і ламаних вертикальних стеблин. Розповсюдженими були й рушники, в яких усе поле було поділено широкими смугами на квадрати чи прямокутники. В них розміщували зображення півників, орлів, ламаної стеблини з квіткою «рожі» чи восьмипелюсткових розеток. Відомі й рушники, в яких не було чергування червоних смуг та орнаментів. Всю площину таких рушників розкреслено на видовжені прямокутники, заповнені зображеннями восьмипелюсткових розеток, квіток чи півників [2, с. 270, 271].

На Лівобережжі поширення набули картаті «заснівчасті» тканини, серед яких одне з вищих досягнень українського народного ткацтва – картаті плахти. Плахта з XV—XVI століть була українським святковим жіночим одягом, її використовували у святковому вбранні світлиць козацької старшини, застеляли лави й канапи.

Виробництво у різних регіонах мало місцеві відмінності, що позначилося на особливостях в орнаменті та колориті. На Полтавщині художніми якостями відзначалися плахти з Великих Сорочинців та Решетилівки.

Композиція плахти – це поле, вкрите клітками, які заповнені різнобарвними геометричними мотивами, зі складною, дрібною розробкою, що зумовлює мерехтливість та переливи кольорів і, залежно від кута освітлення, тканина міниться, як дорогоцінна парча. На Полтавщині перебірні плахти ткали «під дошку», візерунок кожної клітинки виконували рукою нитками різного кольору.

Плахти підперізували вузьким поясом – крайкою. Гадяцькі майстри ткали крайки з великими китицями на кінцях. Зіньківські, смілянські, диканські й полтавські крайки були з поздовжніми смугами й невеликими торочками на кінцях [2, с. 275; 3, с. 65].

Київ, як визначний культурний центр приваблював майстрів з різних міст і сіл України. Поширений культурний обмін ткацьким ремеслом сприяв великій розмаїтості художніх напрямів ткацтва, на яке також впливала живописна школа Києво-Печерської лаври.

Досвід київських майстрів було успішно опрацьовано у богуславському шовкоткацькому осередку, де в кінці XVIII ст. виникає «богуславський» тип тканин, що поширювалися по Лівобережжю.

Композиціям поперечносмугастих тканин богуславських майстрів притаманні народні геометризовані мотиви орнаменту, які часто сполучаються із реалістичними рослинними зображеннями, що їх запозичували у західноєвропейських майстрів і видозмінювали відповідно до місцевих смаків. Колорит поліхромний, і ця якість у XIX ст. посилюється. У суцільні геометричні площини так званим тканням під дошку вводилися дрібні орнаменти [2, с. 274].

Вибійка – давній вид українських художніх тканин, які були поширеними у традиційному українському середовищі як одягові та інтер'єрні. Техніка декорування тканин шляхом друку з різьблених дощок дає підстави називати вибірку народною графікою [1, с. 45].

Були вироблені чіткі системи розташування орнаментальних мотивів у відповідних композиціях. Найпоширенішими були вибірки із смугастими, сітчастими, концентричними, букетними композиціями. Серед геометричних та геометризованих мотивів переважають «звізди», «сосонки», «грибочки», «дороги», а з рослинних – «галузки», «ружі», «огірки», «маки» тощо, які могли поєднуватися із окремими фігурами птахів, рідше тварин [1, с. 46].

Смугасті композиції побудовані на ритмічному чергуванні поздовжніх смуг різної ширини і узору – або суцільного, або такого, що складається з окремих елементів. Варіантність композицій залежить від орнаментальних мотивів та їхньої кількості в одному рапорті, а ритмічність – від ширини смуги, розмірів використаних мотивів, характеру їх трактування, введення додаткових елементів. Смугасті композиції збагачувалися введенням прямих, хвилястих інколи зубчастих ліній паралельного спрямування (між орнаментальними рядами). У таких композиціях розроблена система симетричного розташування паралельних смуг вертикального спрямування двох типів: окремих орнаментальних мотивів і суцільних прямих чи хвилястих ліній [1, с. 46].

Сітчасті композиції такі, в яких орнаментальні мотиви вписувалися в прямокутник або діагональну сітку. Існують варіанти нахилу сіток і розміщення мотивів – у межах кожного віконця, місцях перехрещення ліній тощо [21, с. 46].

Концентричні композиції застосовувалися переважно у штучних виробках таких, як хустини. Часто на центральній площині хустини розташовувалися кругові, складні променисті композиції, які облямовувалися каймою. Таким чином, у декоруванні

хустини поєднувалися дві різні композиції: 1) концентрична або сітчаста на центральному полі; 2) стрічкова по каймі. На центральному полі хустин у шаховому порядку розміщувалися дрібні орнаментальні мотиви, а на широкій каймі – великі, які за формою і характером нагадували мотиви центрального поля. Рідше в орнаментуванні середини поля хустин використовували центрально-променисту композицію. Тоді на радіальних променях вибивали квіткові мотиви. Обом типам композицій притаманні легкість, гармонійність орнаментування центрального поля, кайми, вдало знайдені і добре врівноважені пропорції квітів [1, с. 46].

За кольоровим вирішенням вибійки поділяються на двоколірні та багатоклірні. Крім типової для України, як і для багатьох інших народів, синьої вибійки, майстри застосовували й інші розцвітки — коричневі, чорні, вводили жовті й жовтогарячі кольори.

Узор і колористична побудова орнаменту — ритмічні, стислі і переконливі, а рисунок простий і ясний, лінії його легкі і пластичні. Техніка різьблення і характер друкування диктували те, що фарба лягала нерівномірно і контур рисунка виходив не досить чітким. Цупкість полотна, нерівність зафарблення створювали особливу фактуру кольору. Специфічна особливість української вибійки (м'які лінії і форми візерунка) посилювала пластику і красу емоційної виразності орнаменту [1, с. 47].

Вибійка інтер'єрних тканин об'єднує різні вироби: скатертини, покривала, рушники. Здавна виготовляли колтрини – лляні або бавовняні полотна для оббивання стін.

Композицію скатертин утворював орнамент переважно на каймі, рідше посередині в ряд вибиті круги, розетки.

Як унікальне художнє явище розглядаються вибіячані рушники Полтавщини. Візерунки у суцільно заповнених краях можуть розташовуватися у стрічковому горизонтальному плані або мотиви – вертикально спрямовуватися до центру (дерева життя). Орнаментальні мотиви можуть також оздоблювати кайму з чотирьох боків [1, с. 47].

В останні десятиліття XVIII ст. Переяслав, Миргород і Полтава стають осередками по виробництву вибіячаних тканин для оздоблення стін та меблів. В шпалерних тканинах використовувалися місцеві національні традиції убрання української оселі. Тканини робили широкими, їх прикрашали або великими узорами, які наносили інтенсивними фарбами, контрастними до білого чи ледве тонованого тла, або арабесковими мотивами, ледве помітними на тонованому тлі [2, с. 268].

Поширення мав також розпис тканин, виконаний від руки, який вирізнявся вільною манерою малювання стилізованих декоративних мотивів [2, с. 269].

Висновки. Композиційні принципи, що були опрацьовані в оздобленні українських тканин виробів на етапі формування української нації у XVI – XVIII ст. та розвинуті у XIX ст. на землях Полтавщини, мали вагоме значення при створенні різноманітних художніх елементів, що наповнювали тогочасне українське предметно-просторове середовище. Таким чином, вирішення проблем естетичної організації сучасного українського предметно-просторового середовища також пов'язане із питаннями по формуванню традиційного текстильного компоненту, який у різноманітних формах ткацтва та комплексах мистецьких форм виступає органічною складовою цього середовища у якості загальнохудожнього компонента середовища.

Складання традиційного текстильного компонента українського предметно-просторового середовища у XVI – XVIII ст., ґрунтувалося на національних мистецьких традиціях, втілювалося з використанням творчих досягнень ренесансного та післяренесансного мистецтва Західної Європи, під вирішальним впливом історичного, суспільно-політичного фактору яким стала визвольна війна українського народу. Героїка

козацьких змагань зумовила піднесення духовного життя на Лівобережній Україні XVII ст., вилилася у створення такого цілісного за стилем забарвленням мистецького явища як українське або козацьке бароко, з характерним йому підкреслено демократичним спрямуванням, для якого введення у композицію зображень, які відтворюють рідну природу, зразки національного будівництва, побут, показ образів сучасників стає органічним естетичним прийомом.

Таким чином, головні принципи, якими слід керуватися при формуванні традиційного текстильного компонента сучасного українського предметно-просторового середовища, ґрунтуються та розвивають принципи композиційної організації тканих виробів XVI – XIX ст., які спиралася на філософію підкреслено позитивного світовідчуття, розвивала характерні художні образи та самобутні композиційні рішення.

Подальші дослідження по формуванню традиційного текстильного компонента сучасного українського предметно-просторового середовища будуть спрямовані на дослідження композиційних принципів, які застосовувалися при створенні килимових виробів та оздобленні тканин вишивкою на Полтавщині та конкретизацію того, як ці композиційні методи впливали на розвиток інших видів національного мистецтва та архітектури.

Література

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
2. Історія українського мистецтва. – Київ: Жовтень, 1969. – Т. 4. Кн. 1. – 364 с.
3. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів: Вид. Львів. університету, 1969. – 192 с.
4. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – К.: Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 400 с.
5. Эстетические ценности предметно-пространственной среды / А.В. Иконников, М.С. Каган, В.Р. Пилипенко и др.: Под общ. ред. А.В. Иконникова; ВНИИ техн. эстетики. – М.: Стройиздат, 1990. – 335 с.

УДК 725.21

Мироненко В.П., Ніколаєнко В.В.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА АРХІТЕКТУРНЕ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ.

© Мироненко В.П., Ніколаєнко В.В., 2012

Анотація. Ніколаєнко В.В. У статті висвітлено загальні фактори, що впливають на архітектурне формування об'єктів громадського харчування, які мають вагомий вплив на формування загальноміської системи громадського харчування. Виявлено ієрархічну структуру факторів, що впливають на формування та функціонування системи громадського харчування.

Ключові слова: підприємства громадського харчування, фактори, загальноміська система громадського харчування.

Аннотация. Николаенко В.В. В статье выявлены общие факторы, влияющие на архитектурное формирование объектов общественного питания, которые имеют значительное влияние на формирование общегородской системы общественного